

**Vargyas Gábor: Sárközi Ildikó Gyöngyvér könyveiről.
Felolvasva az MTA I. osztályának online ülésén a Magyar Tudomány Ünnepeén,
2020. november 23-án.**

Sárközi, Ildikó Gyöngyvér: *From the Mists of Martyrdom: Sibe Ancestors and Heroes on the Altar of Chinese Nation-Building*. Halle: Max Planck Institute for Social Anthropology, 2018.

és

Sárközi Ildikó Gyöngyvér: *A mártírium homályából. Sibe ősök és hősök a kínai nemzetépítés oltárán*. (Kultúrák keresztútján. 24.) Budapest: MTA BTK Néprajztudományi Intézet – PTE BTK Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék – L'Harmattan. 2018.

Tisztelt Elnök Úr! Kedves Kollégák! Tisztelt Osztályülés!

Öröm és megtiszteltetés számomra, hogy a Magyar Tudomány Ünnepe alkalmából a BTK Néprajztudományi Intézet prémium ösztöndíjas kutatójának, Sárközi Ildikó Gyöngyvérnek angolul és magyarul is megjelent könyveit ismertethetem az MTA I. osztály jelenlévő tagjai és érdeklődő vendégeink számára. Az angol változat a kulturális antropológia egyik legfontosabb európai központjában, a hallei Max Planck Institute for Social Anthropology kiadásában, a magyar kötet a (volt MTA) BTK Néprajztudományi Intézet és a Pécsi Tudományegyetem Néprajz–Kulturális Antropológia Tanszék együttműködésében, a Harmattan Kiadó kiadásában látott napvilágot.

Kevés olyan könyvet ismerek, amelynek tükrében szerencsésebben lehetne bemutatni szakmánkat, a hol néprajznak, hol kulturális antropológiának nevezett tudományt, zavarba ejtően széles tematikai spektrumával, amely a legkülönbözőbb témákat fogja át; illetve amelyen keresztül jobban illusztrálhatnám a minket minden más bölcsészeti- és társadalomtudománytól elkülönítő, szakmai identitásunkat megadó, annak módszertani alapját jelentő „terepmunkát”. Azt a kutatási módszert és folyamatot, amelynek során a kutató kilép megszokott életvilágából, hogy egy számára ismeretlen kultúrában/társadalomban való mély megmerítkezés, személyes megtapasztalás, ún. „résztevő megfigyelés”, és azon keresztül elsajátított „belső” látásmód révén felfedjen egy addig ismeretlen, „külső” világot. E tekintetben mindegy, hogy ez a megismerés itthon vagy a nagyvilágban történik-e. A két rokon tudományt, néprajzot és kulturális antropológiát ez a nézőpont és módszer, az „idegen” belülről való megismerésének igénye és módja köti össze. A különbség köztük csak a „másik” személyében van: „belső” paraszti kultúra versus „külső” törzsi kultúrák. (Evvél kapcsolatban azért zárójelben jegyzem meg, hogy a nagy magyar pszichoanalitikus néprajzos/antropológus Róheim Géza, Amerikából visszatekintve a kérdésre azt írta, hogy egy városi magyar ember és egy falusi paraszt között nagyobb volt a távolság, mint közte és egy óceániai bennszülött között! [idézi Fél Edit 2001[1982]:373]) A fentieket válaszként bocsájtottam előre egy eddig ki nem mondott kérdésre: hogyan és miért kerül a BTK Néprajztudományi Intézet egy munkatársa Kínába, és mit csinál ott?

A könyv fókuszában egy kevésbé ismert, mandzsu-tunguz nyelvű, kis lélekszámú kínai nemzetiség, a sibék állnak. Ez az eredetileg Kína északkeleti tartományaiban, Mandzsúriában, a mandzsu „őshazában” élő etnikum kínai forrásokban nagyjából a 16. század végén tűnik fel. A 17. század elejére már elvesztik függetlenségüket, és a Csing/Quing birodalom nyolczászlós császári hadseregébe besorozva – a székelyekéhez hasonló – határvédő szolgálatot látnak el. 1764-ben a birodalomépítő politika egyszer s mindenkorra megpecsételi sorsukat: császári parancsra mintegy 1000 katonát, családotul, teljes pereputtyostul, ingóságokkal és állataikkal együtt áttelepítenek a birodalom északnyugati határvidékére, a mai Xinjiang Ujgur Autonóm tartományba, határvédő szolgálatra. Hogy százalékosan ez a vérvesztés mit jelenthetett, csak a sibék mai lélekszámából sejtethetjük: az északkeleten maradt sibék kb. 150.000-en vannak, a Xinjiang-beliek kb. 40.000-en. Ez

egyharmad/egynegyedes arány! A légvonalban mintegy 5000 km hosszú gyalogút, a mai Mongólián keresztül, több mint egy évig tartott és szörnyű szenvedéssel járt. A történelmi szétválás pedig azt eredményezte, hogy hosszú távon a két népcsoport elvesztette a kapcsolatot egymás között, megszűnt az érintkezés közöttük. Az egykori összetartozás „felfedezésére” és a kapcsolatok újra felvételére csak az 1950-es években került először sor. És ahogy az ilyenkor lenni szokott, az elszigetelt, idegen népek között élő sibék megőrizték mandzsu nyelvüket, illetve hagyományos kultúrájuk számos elemét; a keleten maradt sibék viszont erősen sinizálódtak és átvették a kínai nyelvet. Mára az eredetileg egységes két csoportot – közös nyelv és közös kultúra híján – egyedül a közös eredeten és leszármazáson alapuló rokonságtudat, illetve a „Nagy Nyugatra telepítés” néven ismertté vált esemény kapcsolja egymáshoz.

Mindebből egyenesen következik, hogy Sárközi Ildikó Gyöngyvér kutatásának fókuszában az a folyamat áll, ahogy az egymástól egykor szétszakított, mostanra viszont regénybe illő módon egymásra talált két néptöredék megpróbálja önmagát mint egy egységes népet megfogalmazni és a soknemzetiségű Kína etnopolitikai színpadán megjeleníteni, kisebbségi jogokkal bíró nemzetiségként elismertetni. Másként fogalmazva: a szerző a sibe nemzeti identitás kialakítására tett erőfeszítéseket, a nemzetépítés, a nemzeti történelem és mitológia megkonstruálásának lokális folyamatát kíséri végig köztük, az 1950-es évektől napjainkig. Ez a vizsgálat önmagában is rendkívül érdekes tanulságokat rejt, azonban külön távlatot és jelentőséget ad neki az a nem elhanyagolható tény, hogy Kínában, egy soknemzetiségű birodalmon belül kerül rá sor, ahol minden ilyesféle törekvés egy bármi mást felülmúló fontosságú, de lényegében hasonló folyamatnak rendelődik alá: a kínai nemzetépítésnek. A Kínai Kommunista Párt kisebbségi politikájának lényege a „patriotizmus”, a kínai nemzeti egység megteremtése, az, hogy a nemzetiségi ideológiák összhangban álljanak az össznemzeti (értsd: kínai) ideológiával, ne veszélyeztessék azt – amiért a KKP viszonzásképp a „lojalitásért autonómia” elvvel fizet. Ebben a helyzetben a sibék – a szerző által „tudáselitnek” nevezett – értelmiségi/politikai/ történelmi véleményformáló elitje zseniális érzékkel épp azt az eseményt mutatta fel a sibék patriotizmusa bizonyosságául, ami egykor szétszakítottaságukat illetve mai különbségüket eredményezte: a Nagy nyugatra telepítést. Mert mi lehetne ékeőbb bizonyíték a sibék „hazaszeretetére”, mint a kínai birodalomért hozott mártíromságuk?

A sibék „hazaszerető múltja” a szerző részletes elemzése szerint három alapvető pillérre épül: 1) Az első a mindkét csoportnál megmaradt őskultusz illetve a leszármazás vele együttjáró számontartása, a családfairás számtalan vihart megélt, de mára újfent feléledt hagyománya, amelyen keresztül egy ritka véletlennek köszönhetően lehetővé vált még az egyik xinjangi családfának a mandzsúriai előzményét és párját is megtalálni, így hidalván át 200 évet és sokezer kilométert. 2) A második a kelet-mandzsúriai ún. „Sibe ősök temploma”, ahol a Hobsbawn-i értelemben vett „kitalált hagyomány” szellemében a nyugatra vándorló sibék állítólag utolsó közös áldozati szertartásukat mutatták be – ez a bizonytalan történetű és kétes hitelű templom mára a sibe őskultusz központi emlékhelyévé vált. 3) A harmadik végezetül a „Nagy nyugatra település” először 1983-ban Xinjiangban „megkonstruált” ünnepe, ami rövid egy évtized alatt általánosan elterjedt hagyománnyá, terminológiai szakszóval élve „politikai megemlékezési rítussá” vált nyugaton és keleten egyaránt. A könyv e három pillér részletes történeti és antropológiai vizsgálatára alapozva valójában azt a folyamatot kíséri végig, ahogy – Nagy Zoltán barátom és kollégám értő könyvismertetője szerint – „a múlt elszórt és kétes értelmezhetőségű forrásaiból egységes, színes, és nagy hatóerővel bíró mestertörténet, mítosz formálódik” (2019:164).

Bizonyára többekben is felmerült időközben az „áthallások” kérdése. Mennyire örülne – mondjuk – egy magyar történész, ha ilyen testközelből, ilyen személyes tanúságtétel révén ismerhetné meg a 19. századi magyar nemzetépítés folyamatát! Ha belülről láthatná/tudhatná,

hogy kik, milyen érdekek mentén, milyen lehetőségek és korlátok közt lavírozva, hogyan „hozták létre” azt az olvasatot, amely mára elfogadott vagy éppen tagadott származástörténetként nemzedékek világképét határozza meg! Ha tudná azt, hogy a helyi amatőr sőt dilettáns történészek műveit kik forgatták/olvasták és milyen hitelük volt? Ha szem- és fültanúja lehetne annak, ahogy a történelmi mítosz megszületik! Mindaz, amit a sibék között a szerző elemzésének köszönhetően látunk és megtapasztalunk, nem más, mint a saját kultúránkból olyannyira ismert küzdelem a múlt és a történelem uralásáért, ami mintha a jövő záloga is lenne egyben. E folyamatban tény és vágy, valóság és kitaláció, történelem és mítosz, bizonyosság és vélekedés cseppfolyósan egybeolvad, oda-vissza csúszkál, ködösen gőzölög, majd a végén „cáfolhatatlan” ténnyé kristályosodik – ékesen példázva múlt és történelem különbségét, a történelem „konstrukció” voltát.

Hogy a terepkutatónak milyen nehézségekkel kell megküzdenie ilyen körülmények között, annak illusztrálására engedjék meg, hogy egy személyes emlékemet idézzem fel. 2013 szeptemberében egy kínai konferenciárészvétel után meglátogattam Sárközi Ildikó Gyöngyvért – aki akkor még doktoranduszom volt – a „terepen”. Az ytong téglából néhány évvel korábban épült „ősi sibe város” főterén meglátogattuk a „Nagy nyugatra telepítés” múzeumát. Ez minden volt, csak nem az, amihez szokva vagyunk: legkevésbé a tényyszerűség, a megbízhatóság és az autenticitás színhelye. Arról a néhány tárgyról, ami egyáltalán ki volt állítva, tárgyfeliratok híján nem lehetett tudni, hogy eredeti vagy másolat-e; egész termeket tettek ki a „kitalált hagyományok” rekonstruált emlékhelyei (a Sibe ősök már említett temploma; vagy az ugyancsak észak-mandzsúriai/belső mongóliai Gaxian barlang, ami a sibék mitikus eredetének a feltételezett helyszíne); óriás dioráma elevenítette meg a Nagy nyugatra telepítést, ahol a fájdalomtól eltorzult arcú festett gipszfigurák könnyes szemét villódzó színes neonfények fokozták drámaivá. A „mi ez”, „hamis vagy valódi” közt hányódva egyszercsak megláttunk egy sztélét: ha valami, ez maga a történelmi bizonyosság! És mivel az előző évben még nem volt kitéve a kiállításban, abban az évben kellett odakerülnie. Felvilágosítást mégsem tudott senki adni, még az odahívott múzeumi kolléga sem: képtelenség volt kideríteni, hogy a szóban forgó sztélé valódi vagy másolat-e? Így, ezzel a zavaró bizonytalanság érzettel utaztam haza két hét múlva. Jóval utána Sárközi Ildikó Gyöngyvér rátalált egy cikkre *egy?* vagy *a?* sztéléről: 2005-ben egy sibe kutató beszámolt róla, hogy 1999-ben egy sibe család udvarán megtekintett egy sztélét, amiről akkor hiteles másolatot készített. A felirat tanúsága szerint ez a sztélé egy sírkő volt, ami a család egyik ősenek, a Hanggari nemzetségbeli Marenboónak 1826-os halála után 1830-ban készült. Eredetileg a nemzetségi temetőben állt, de mivel azt időközben elköltöztették, a családtagok a sztélét hazavitték az udvarukba. Amikor ugyanez a sibe kutató 2002-ben újra meglátogatta a családot, a sztélé már nem volt ott. „Betegséget okozott” – visszavitték az új temetőbe! Többé neki sem sikerült a sztélét fellelnie. Sárközi Ildikó Gyöngyvér a felirat alapján kiderítette, hogy a múzeumbeli és a cikkbeli sztélé azonosak. De a kérdés továbbra is fennállt, hogy a múzeumbeli tárgy vajon eredeti vagy másolat-e? Öreg sibe családfakutató barátjával és kulcsadatközlőjével útnak indult tehát egy nap, hogy a szóbanforgó 6. falu temetőjében leellenőrizze: a sztélé ott van-e? Csakhogy a temetőt se találták meg – időközben újra átköltöztették (2005 óta immár másodszor)! És hogy ez az áttelepített temető merre van? Csak a nemzetség tagjai tudnák megmondani... A többi falu temetőjében pedig egyetlen sztélét sem találtak... Láss csodát: aznap, a temetőből hazafelé ebéd közben összefutottak egy Hanggari nemzetségbeli emberrel, akitől megtudták, hogy 1) a Hanggari nemzetség temetőjét hova költöztették át; 2) illetve főleg, hogy a sztélét tényleg beadták a múzeumba! Íme a terepmunka folyamata és eredménye: hozzávetőleg egy év kutatás és oda-vissza hullámváltás után bizonyosságot sikerült szerezni egy olyan egyszerű tényről, mint hogy a múzeumban kiállított tárgy eredeti... A „hiteles” forrás itt és most az élő és cselekvő ember, illetve a tőle kapott szóbeli információ volt. A sibe terepen azonban, múlt és történelem, valóság és mítosz

közt hányódva ugyanez az állandó bizonytalanság és – Gyáni Gábor szóhasználatával élve – az emlékezés és felejtés mezsgyéjén haladó múltelképzelések nyomták rá a bélyegüket az egész kutatásra.

És ezzel visszajutottunk a terepmunkához, aminek a fontosságát nem lehet túlhangsúlyozni. Ez méginkább igaz akkor, ha – mint jelen esetben – egy olyan „tereppel”, Kínával, a Kínai Népköztársasággal, egy kommunista diktatúrával van dolgunk, ahol a fennálló társadalmi-politikai körülmények között és miatt klasszikus értelemben vett terepmunkát szinte lehetetlen végezni. Sárközi Ildikó Gyöngyvér könyve mégis azt példázza elemi erővel, hogy egy elhivatott antropológus számára nincs lehetetlen; hogy tojáshéjon táncolva a központi hatalom és a lokális színterek megannyi szereplője és alakítója – falusiak és pártkáderek, vezetők és beosztottak, értelmiségiek és írástudatlanok, modernek és tradicionalisták, sibék és kínaiak – között, mindkét nyelvet folyékonyan beszélve, mindenkivel barátságot és/vagy jó szakmai kapcsolatot ápolva, a faluban épp úgy otthon érezve magát, mint a Xinjiang Csapcsal–Sibe Autonóm Járási Központ Kulturális Osztályán, ahol fél évig Campus Hungary ösztöndíjasként dolgozott, hogy belülről tapasztalja meg a kultúra felülről való irányításának folyamatát – azt példázza, hogyan lehet a hátrányból előnyt kovácsolni, a bürokráciát legyőzni, és a végén nemzetközi szempontból is új személetű, úttörő kérdésfelvetéssel és eredményekkel előállni. Nyugodtan ki merem jelenteni: itt, és ilyen körülmények között az egész világon egyedül Sárközi Ildikó Gyöngyvér volt képes rá, hogy ezt a teljesítményt fel tudja mutatni!

És hogy mindez mivel jár? Magam is hasonlóan menve keresztül Vietnamban, fél szavakból is megértettem, amikor a család hiányára, honvágyra, egyedüllétre, kiszolgáltatottságra, félelemre vagy pénzhiányra, netán éhezésre utaló megjegyzéseket tett. Még így sem mertem soha megkérdezni tőle, valójában mit is jelent, amikor valakinek egy lejárt vízum utáni határátlépés miatt egy kínai őrszobán fogdmegek leveszik a biometrikus adatait... Befejezésül most inkább az idő tényezőről szeretnék szólni. Szakmánk egyik klasszikusa, Thomas Hylland Eriksen alapvetése szerint a mi szakmánk nem annyira töke-, mint inkább időigényes: „ideális esetben a kutató addig marad a terepen, amíg úgy nem képes látni a világot, ahogy a helyiek látják” (2006:44). Ez Sárközi Ildikó Gyöngyvér esetében közel 5 év (!) volt, ahogy a franciák mondják, „cul sur le terrain”, azaz „fenekével a terepen ülve” – összesen 9 év alatt, ami a szó szoros értelmében vett terepmunkán túl a finanszírozás és a beutazási/kutatási engedélyek megszerzéséhez, a terepre való felkészüléshez, a betegségek kiheveréséhez, a magánélet szervezéséhez és más egyebekhez szükséges. Ebbe a kilenc évbe nem számítottam bele a kínai (illetve a sibe) nyelv és kultúra elsajátítására előzetesen befektetett 6 évet, a nyelvtanulást és a kétféle írás (egy fogalomjelölő képírás és egy, az ujmongol írásrendszerből kialakított mandzsu betűírás) megismerését. Mielőtt azt hinnék, rosszul értették, megismétlem: $6 + 9 = 15$ év munkáját tartjuk a kezünkben! A kitartás, a kitűzött célhoz való foggal-körömmel ragaszkodás, az improvizációs készség és a szakmaszeretet mellett ennek az elképesztően nagy idő- és energia befektetésnek is köszönhető, hogy Sárközi Ildikó Gyöngyvér a néprajz/kulturális antropológia, a történettudomány és a sinológia határmezsgyéin járva az utóbbi évek egyik legfontosabb, legérdekesebb antropológiai művét tette le az asztalra.

Bibliográfia

Eriksen, Thomas Hylland (2006): *Kis helyek – nagy témák. Bevezetés a szociálanropológiába*. Budapest, Gondolat Kiadó.

Fél Edit 2001[1982]: A saját kultúrájában kutató etnológus. In: *Régi falusi társadalmak. Fél Edit néprajzi tanulmányai*. Szerkesztette és bevezette Hofer Tamás. Pozsony, Kalligram Könyvkiadó, 370-377.

Nagy Zoltán (2019): Kisebbségek az etnikus és az állami nacionalizmus erőterében. [Ismeretetés Sárközi Ildikó Gyöngyvér könyvéről.] *Replika*, 110.szám, 163–168.